

ZBIGNIEW ZIOŁO

Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków, Polska • Pedagogical University of Cracow, Poland

Założenia badawcze i propozycja wzorca analizy procesu przemian przedsiębiorstwa przemysłowego i struktury przestrzennej

Research hypotheses and proposition of the analysis pattern of changes process of industrial enterprise and spatial structure

Streszczenie: W niniejszym artykule zaproponowano wzorzec badawczy, który może mieć zastosowanie w pracach z zakresu geografii przemysłu. Obejmuje on szereg etapów badawczych, m.in.: ocenę dotychczasowego procesu kształtowania przedsiębiorstwa oraz struktury przestrzennej przemysłu określonego układu przestrzennego, wyznaczanie celów dalszej przebudowy stanu początkowego, określenie możliwości generowania nowych i wykorzystania dotychczasowych czynników rozwoju oraz możliwości ograniczania barier, podejmowanie decyzji co do wyboru najefektywniejszych metod zarządzania do realizacji założonych celów, określenie kierunków przemian struktur przemysłowych, analizę mechanizmu procesu przebudowy od stanu początkowego do stanu końcowego, ocenę stanu końcowego, aby sformułować dalsze kierunki przemian.

Abstract: The paper proposes a research pattern, which can be applied to the works in the field of industrial geography. It includes several stages of research, among others: an assessment of the formation process of the company and the spatial structure of industry in defined spatial system, setting targets for further reconstruction of the initial state, identifying opportunities to generate new and use of existing factors of development and the possibilities of reducing barriers, decision-making process in the selection of the most effective methods for managing organizational goals, the establishment of transformation guidelines of industrial structures, analysis of the conversion process mechanism from initial to a final state, assessment of the final state for the formulation of further directions of change.

Słowa kluczowe: geografia przemysłu; metody badawcze; przedsiębiorstwo przemysłowe; struktura przestrzenna przemysłu

Keywords: industrial company; industrial geography; research methods; spatial structure of industry

Otrzymano: 17 marca 2015

Received: 17 March 2015

Zaakceptowano: 26 sierpnia 2015

Accepted: 26 August 2015

Sugerowana cytacja / Suggested citation:

Zioło, Z. (2015). Założenia badawcze i propozycja wzorca analizy procesu przemian przedsiębiorstwa przemysłowego i struktury przestrzennej. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 29(4), 7–25.

WSTĘP

Nasilające się procesy rozwoju społeczno-gospodarczego wymagają coraz precyzyjniejszego poznania kształtujących je mechanizmów przemian. Powinny temu służyć pogłębione analizy kształtowania przedsiębiorstw przemysłowych i struktury przestrzennej przemysłu, a także przestrzeni geograficznej. Prace te, obok oceny procesów kształtowania przedsiębiorstw i przemian struktury przestrzennej przemysłu, winny również zmierzać do wypracowania racjonalnych koncepcji ich przebudowy, w nawiązaniu do współczesnych tendencji rozwoju gospodarczego, społecznego, kulturowego, technologicznego, a także zmieniających się reguł efektywności ekonomicznej i społecznej. Do realizacji tego celu wymagane są oceny dotychczasowych metod badawczych oraz potrzeba wypracowywania nowych wzorców, nawiązujących do zmieniających się uwarunkowań związanych z postępowaniem rozwoju cywilizacyjnego. Do tej idei nawiązują prace z zakresu geografii przemysłu, dokonujące analizy i oceny oraz określające kierunki badawcze tej subdyscypliny (Chojnicki, 1991; Dobrowolska, 1965; Fajferek, 1960; Fierla, 1967, 1986; Kortus, 1987; Kuciński, 1993; Kukliński, 1954; Rachwał, 2008, 2010; Strykiewicz, 1987, 2001; Śleszyński, 2007; Zioło, Rachwał, 2008a, 2014), proponujące nowe ujęcia modelowe, które służą porządkowaniu i uogólnianiu poznanych faktów empirycznych (Domański, 1982; Fierla, 1958; Kukliński, 1962; Zioło, 1988, 1992, 1997b, 2003; Zioło, Rachwał, 2009), a także wiele studiów wykonanych w krajowych ośrodkach akademickich i prezentowanych w *Pracach Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego* (Misztal, Zioło, 1998; Zioło, Rachwał, 2008b)¹.

W świetle przedstawionych uwag przedmiotem niniejszych rozważań jest zarysowanie genezy kształtowania przemysłu, a następnie przedstawienie na tym tle propozycji badań zachowania się przedsiębiorstwa przemysłowego i kształtowania struktury przestrzennej przemysłu w procesie rozwoju gospodarczego. Nawiązano w nich do wcześniejszych prac dotyczących kształtowania struktury przestrzennej przemysłu oraz określających jej miejsce w przestrzeni geograficznej (Zioło, 1980, 1996, 1997a, 2008, 2009).

W ostatnich latach na polu nauk geograficznych zmniejszyło się zainteresowanie problematyką badawczą z zakresu geografii przemysłu, w tym kształtowania się przedsiębiorstw i przestrzennych struktur przemysłowych. Wynika to w znacznym stopniu z trudności w dostępie do materiałów źródłowych, co jest skutkiem rozszerzania tajemnic technologicznych, potencjału produkcyjnego, powiązań rynkowych, występujących zwłaszcza w prywatnych przedsiębiorstwach przemysłowych, a także w przedsiębiorstwach przejętych przez

¹ Badania prowadzone w ramach Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. Do tej pory odbyło się ponad 30 konferencji naukowych, na których prezentowano wyniki prac prowadzonych w krajowych ośrodkach uniwersyteckich. Od 1987 do 2014 roku ukazało się 40 tomów, w tym 28 w serii *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, wydawanych przy współudziale Zakładu Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie.

międzynarodowe korporacje. Również w warunkach krajowych przyjęto niewłaściwą tezę, iż wraz z wychodzeniem z fazy industrialnego rozwoju do fazy postindustrialnej i wkroczenia w fazę społeczeństwa informacyjnego problemy przemysłu stają się mniej istotne, a w konsekwencji jego problematyka badawcza stała się mniej atrakcyjna na polu badań geograficznych. Przemysł bowiem stopniowo zmniejsza swoje znaczenie jako rynek pracy, maleje też jego udział w wartości PKB na rzecz działalności usługowej².

Tymczasem coraz nowocześniejsza produkcja przemysłowa staje się ważnym czynnikiem rozwoju społecznego i integracji światowej gospodarki, m.in. przez rozwijanie eksportu i nasilanie wymiany międzynarodowej, poszerzanie i opanowywanie nowych obszarów rynkowych, a także przez nowe zagraniczne lokalizacje oddziałów produkcyjnych i usługowych międzynarodowych korporacji. Działania te w znacznym stopniu przyspieszają procesy globalizacji i internacjonalizacji produkcji przemysłowej oraz działalności usługowej poprzez dyfuzję przestrzenną osiągnięć technologicznych i technicznych, a także kapitału. Rozwój działalności przemysłowej w znacznie większym stopniu niż usługi przyczynia się do: rozwoju badań podstawowych, prac naukowo-badawczych, postępu technologicznego i technicznego, aktywizacji rynku pracy dla pracowników o wyższym poziomie kwalifikacji zawodowych, zwiększania zasobów finansowych ludności i rozwoju gospodarstw domowych czy aktywizacji rynku produktów.

Zmierając do pobudzenia rozwoju gospodarczego w drodze rozwoju działalności produkcyjno-usługowej, należy przyjąć, że w nowych warunkach przedsiębiorcy w najpoważniejszym stopniu wpływają na wzrost gospodarczy krajów, regionów, a także układów lokalnych, a przy współpracy z władzami krajowymi bardzo przyczyniają się do pobudzenia gospodarki i wyprowadzania jej z kryzysu. Natomiast rola polityków powinna się sprowadzać do tworzenia jak najkorzystniejszych warunków rozwoju działalności gospodarczej różnej kategorii podmiotów, w tym przedsiębiorstw przemysłowych.

Na podstawie powyższych przesłanek należy przyjąć, że do zintensyfikowania prac na polu geografii przemysłu niezbędne są studia służące pogłębianiu treści badań empirycznych, które winny być podstawą budowania teorii geografii przemysłu i służyć:

– przeglądowi i porządkowaniu dotychczasowych osiągnięć w zakresie badań empirycznych i wypracowywania nowych koncepcji teoretycznych rozwijanych na polu geografii przemysłu,

– kontynuacji dotychczasowych problemów badawczych oraz określaniu nowych problemów, rozwijanych w podstawowych badaniach, które nawiązują do postępującego procesu rozwoju cywilizacyjnego, a także określaniu problemów o charakterze aplikacyjnym, nawiązujących do aktualnych potrzeb w zakresie budowy strategii rozwojowych poszczególnych sektorów gospodarki oraz różnej skali układów przestrzennych,

² Wynika to głównie z postępującej automatyzacji i robotyzacji produkcji przemysłowej, które eliminują z niej część zasobów pracy. Te ostatnie stają się zbędne i przechodzą do sektorów usługowych. Nadto w krajach ekonomicznie rozwiniętych część produkcji przemysłowej, zwłaszcza wymagającej niższych kwalifikacji zawodowych i dużego udziału pracy, przenoszona jest do krajów mniej rozwiniętych, charakteryzujących się niższymi kosztami pracy. Natomiast w Polsce wzrost udziału usług w strukturze rynku pracy wynikał przede wszystkim z upadku wielu przedsiębiorstw w latach zmian systemu gospodarowania, a w mniejszym stopniu ze zwiększania się potencjału usług (Karpiński, Paradyś, Soroka, Żółtkowski, 2013).

– kreowaniu nowych wzorców badawczych, wyjaśniających dotychczasowe procesy kształtujące rozwój przedsiębiorstw, a także kreowaniu struktury przestrzennej przemysłu oraz przewidywaniu tendencji jej przemian w przyszłości, na tle zarysowujących się uwarunkowań gospodarczych, społecznych, kulturowych i politycznych,

– badaniu relacji zachodzących między zróżnicowanymi uwarunkowaniami przestrzennymi a regułami rozwoju ekonomicznego, w celu podnoszenia poziomu atrakcyjności przestrzeni geograficznej dla rozwoju działalności przemysłowej, usługowej i innej,

– poznaniu funkcjonowania przedsiębiorstw jako podstawowych elementów struktury przestrzennej przemysłu i przestrzeni geograficznej oraz relacji zachodzących między nimi,

– analizie form organizacji i zasad funkcjonowania struktury sektorowej i przestrzennej przemysłu (ośrodki, kompleksy, klastry),

– relacji badań procesów kształtujących się w przestrzeni geograficznej, w tym w strukturze przestrzennej przemysłu, z procesami ekonomicznymi.

Wśród szczególnie ważnych problemów badawczych znajduje się określanie miejsca przemysłu w przestrzeni geograficznej, do czego należy zaliczyć:

– wpływ wewnętrznych i zewnętrznych uwarunkowań przemysłu na wzrost znaczenia efektywności produkcji przy nasilającej się konkurencyjności,

– aktywne i pasywne powiązania między przedsiębiorstwami, internacjonalizacja produkcji oraz zmiany powiązań rynkowych,

– nowe formy organizacji przedsiębiorstw oraz ocena dawnych i nowych czynników lokalizacji w świetle kryterium efektywności ekonomicznej i społecznej,

– funkcje przemysłu jako czynnika rozwoju naukowego, technologicznego, społecznego oraz jego powiązania z pozostałymi sektorami gospodarki, np., rolnictwem, edukacją, nauką,

– dysharmonia między nasileniem procesów globalizacyjnych a wprowadzaniem mechanizmów regulacyjnych oraz znaczące różnice w rytmach funkcjonowania przedsiębiorstw działających w realnej gospodarce w różnych skalach układów przestrzennych.

Należy podkreślić, że w procesie dokonujących się przemian krajowej gospodarki, wobec braku pogłębionej wiedzy na temat możliwości adaptacji jej do warunków krajowych, wykorzystano wzorce przejęte z uwarunkowań państw o wysokim poziomie rozwoju techniczno-ekonomicznego, które w sposób mechaniczny były przenoszone na grunt krajów stojących na niższym poziomie rozwoju. W konsekwencji ich zastosowanie nie mogło dać zadowalających rezultatów w zakresie wdrażania reguł gospodarki rynkowej (Bielecki, 2014; Karpiński i in., 2013; Kieżun, 2012).

GENEZA WSPÓŁCZESNEJ STRUKTURY PRZEMYSŁU

Współczesna struktura przestrzenna przemysłu jest wynikiem złożonego historycznego procesu, który doprowadził do zróżnicowania przedsiębiorstw przemysłowych w zakresie potencjału ekonomicznego i spełnianych funkcji oraz ich stopnia koncentracji w tej strukturze. W procesie rozwoju wykształcały się między nimi określone relacje, które nawiązywały do zmieniających się uwarunkowań zachodzących w przestrzeni gospodarczej, społecznej,

kulturowej i politycznej. Przedsiębiorstwa, będące podstawowymi elementami struktury przestrzennej przemysłu, w wyniku powiązań produkcyjnych wykształcają w przestrzeni geograficznej różne zasięgi oddziaływania, od skali lokalnej, przez krajową, po międzynarodową i światową. Nasilenie i rozmiary powiązań produkcyjnych kształtują, w oparciu o mechanizmy rynkowe, zarówno pasywne powiązania w zakresie zaopatrzenia, jak i powiązania aktywne, określające nasilenie i zasięg rynku dla wytwarzanych produktów i oferowanych usług.

Oznacza to, że funkcjonowanie przedsiębiorstw nawiązuje do reguł mikroekonomicznych, które główny nacisk kładą na efektywność gospodarowania i zwracają uwagę na maksymalizację zysku czy minimalizację kosztów. Natomiast w kształtowaniu przestrzennych struktur przemysłowych na reguły rozwoju mikroekonomicznego nakładają się:

- reguły rozwoju mezoekonomicznego, którymi rządzą się procesy kształtowania przestrzennego układów lokalnych i regionalnych,
- reguły makroekonomiczne, którymi rządzi się gospodarka krajowa,
- reguły megaekonomiczne, którymi rządzą się ugrupowania poszczególnych krajów,
- reguły ekonomii światowej, którymi rządzi się gospodarka globalna.

Na tym tle ważnym problemem badawczym wydaje się analiza genezy współczesnej struktury przestrzennej przemysłu.

Przedsiębiorstwa funkcjonujące we współczesnej strukturze przestrzennej przemysłu były lokalizowane i rozwijały się w różnych okresach historycznego procesu wzrostu. Kształtowały się one pod wpływem postępu technologicznego i technicznego, doskonalenia metod zarządzania, wprowadzania coraz precyzyjniejszych metod rachunku ekonomicznego, a także w zmieniających się warunkach gospodarczych, społecznych, kulturowych i politycznych, które wynikały z wdrażanych systemów gospodarowania. Uwarunkowania te wpływały na jakość i nasilenie działania zmieniających się czynników lokalizacji przedsiębiorstw, rozwijanie i doskonalenie działalności produkcyjnej, które prowadziły do wzrostu lub recesji potencjału produkcyjnego i spełnianych funkcji w gospodarce narodowej i układach przestrzennych. Stąd we współczesnej strukturze przestrzennej przemysłu krajowego istnieją przedsiębiorstwa, które powstawały w różnych okresach, od związanych genetycznie z początkami rozwoju działalności produkcyjnej³, przez okres industrialnego rozwoju, po lata współczesne – kształtującej się fazy społeczeństwa informacyjnego.

Pierwszy okres lokalizacji i rozwoju wielu współczesnych przedsiębiorstw nawiązuje do wczesnej fazy industrialnego rozwoju, obejmującej lata kształtowania się kapitalizmu przedmonopolistycznego. Lokowane i rozwijające się przedsiębiorstwa funkcjonowały samodzielnie, dostosowując swoje produkty do potrzeb rynku, w warunkach coraz bardziej nasilającej się między nimi konkurencji. W tym okresie kształtowały się także zręby teorii lokalizacji przedsiębiorstw przemysłowych⁴.

³ Np. eksploatacja solanek w Wieliczce sięga X–XI wieku, a kopalnia soli funkcjonuje od XIII wieku.

⁴ Za pierwszą przyjmuje się zazwyczaj teorię A. Webera opublikowaną w 1909 roku. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że znacznie wcześniej, bo na początku XIX wieku, Stanisław Staszic, lokując zakłady przemysłowe na terenie obecnego Staropolskiego Okręgu Przemysłowego, wyróżnił cztery podstawowe czynniki lokalizacji przemysłu: zasoby surowcowe, energię, transport i kwalifikowane kadry pracownicze. Surowce stanowiły miejscowe

Okres drugi obejmował lata kapitalizmu monopolistycznego. Pod wpływem postępującego procesu koncentracji kapitału, który umożliwiał potęgowanie efektów ekonomicznych działalności produkcyjnej i zwiększanie zysków, a także ograniczanie negatywnych skutków konkurencji, przedsiębiorstwa tworzyły coraz bardziej złożone kapitałowe struktury organizacyjne, początkowo w formie karteli, które doprowadziły do wykształcenia się współczesnych światowych koncernów przemysłowych obejmujących swoim działaniem przestrzeń światową (Wajda, 2003)⁵.

Trzeci okres obejmował powojenne lata gospodarki centralnie sterowanej, w którym podstawową rolę w zakresie organizacji działalności przemysłowej i usługowej odgrywały decyzje państwowe (Karpiński, 1958; Lijewski, 1978; Pajestka, 1975; Secomski, 1956). U ich podłoża leżały czynniki militarne związane z konkurowaniem w Europie dwóch systemów politycznych, reprezentowanych z jednej strony przez kraje Europy Zachodniej zrzeszone w Europejskiej Wspólnocie Gospodarczej, a z drugiej przez tzw. kraje socjalistyczne, tworzące Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej, oraz związane z nimi bloki militarne – NATO i Układ Warszawski. W warunkach bloku wschodniego priorytetem co do lokalizacji i rozwoju przemysłu był czynnik obronności, którego znaczenie rosło wraz z pogarszającą się w świecie sytuacją polityczną⁶. Stwarzało to korzystne warunki rozwoju dla przemysłu ciężkiego, zwłaszcza obronnego, ale równocześnie nastąpiło znaczne ograniczenie rozwoju przemysłu na potrzeby rynku, zwłaszcza konsumpcyjnego. Stąd początkowo na dalszym planie znajdowały się przesłanki ekonomiczne i efektywność gospodarowania. W wyniku przyjętych strategii obronnych rozwój przemysłu nawiązywał do zasad równomiernego rozwoju sił wytwórczych, które wpływały na rozpraszanie w przestrzeni krajowej nowych lokalizacji i działalności przedsiębiorstw przemysłowych, zwłaszcza związanych z przemysłem obronnym, co wpływało równocześnie na aktywizację gospodarczą obszarów słabo rozwiniętych. W późniejszych latach, w wyniku zmniejszających się zasobów finansowych gospodarki, wprowadzono zasadę racjonalnego rozmieszczania nowych inwestycji przemysłowych, a następnie, w warunkach osłabienia napięć w stosunkach politycznych oraz konieczności zwiększania zasobów finansowych w gospodarce, zaczęto wprowadzać mechanizmy rynkowe.

rudy metali (żelaza, miedzi, srebra), energia pochodziła z zasobów lasów i rzek, do transportu wykorzystano rzekę Kamienna, przyjmując, że w miarę splywu mają powstawać doskonalsze produkty, w celu zapewnienia kwalifikowanych kadr założone zostały szkoły techniczne na poziomie obecnych studiów inżynierskich i techników.

⁵ Współczesne światowe korporacje odznaczają się znacznym potencjałem ekonomicznym, np. w 2013 roku Exxon Mobil (wartość sprzedaży – 420,7 mld dol., wartość rynkowa – 242,5 mld dol.), Apple (odpowiednio 164,7 mld dol. i 416,6 mld dol.), Toyota (odpowiednio 224,5 mld dol. i 167,2 mld dol.), podczas gdy wartość krajowa PKB w 2011 roku wynosiła 514,1 mld dol.

⁶ A. Karpiński (1958: 11), dokonując oceny procesów industrializacji w Polsce, stwierdza: „W wyniku zaostrej sytuacji międzynarodowej powstała konieczność rozbudowy przemysłu obronnego. Zadania w tym zakresie zostały wprowadzone do planu inwestycyjnego częściowo już w 1951 roku, a na szeroką skalę w 1952 roku. Wtłoczenie do planu inwestycyjnego, i tak zbyt wielkiego, dodatkowych zadań rozbudowy przemysłu obronnego, przy równoczesnej tendencji do niekorygowania w realizacji podstawowych zadań planu sześcioletniego, spowodowało konieczność dalszego wzrostu udziału akumulacji w podziale dochodu”, który w 1959 roku wynosił już 32%, a w 1953 roku wzrósł do 38,9%. Podobnie obecnie w wyniku zmiany sytuacji międzynarodowej gospodarka krajowa planuje przeznaczyć na uzbrojenie armii ok. 10 mld zł, co negatywnie odbije się na możliwości rozwoju głównie sektorów publicznych.

Nowe uwarunkowania rozwoju przemysłu zaznaczyły się w latach zmian systemu gospodarowania i wdrażania reguł gospodarki rynkowej, w których podstawową rolę w działalności przemysłowej stanowi efektywność ekonomiczna. Szczególnie silnie uwidacznia się tu wpływ procesów globalizacji i integracji europejskiej, które w wyniku zmian ustrojowych uruchomiły procesy transformacji krajowej gospodarki. Sprzyjało temu z jednej strony otwarcie krajowej gospodarki, w tym przemysłu, na otoczenie europejskie i światowe, a z drugiej – ograniczały się kurczące się zasoby finansowe ludności, wpływające na zmniejszenie popytu w wyniku gwałtownej inflacji. W nowych warunkach krajowe przedsiębiorstwa przemysłowe miały duże trudności ze sprostaniem konkurencji z firmami zagranicznymi.

W wyniku wdrażania mechanizmu rynkowego gruntownie zostały zmienione uwarunkowania rozwoju krajowego przemysłu, w których podstawową rolę odgrywają reguły konkurencji i efektywności ekonomicznej, a także czynniki polityczne (Herer, Sadowski, 1993; Karpiński i in., 2013). W ostatnich latach kształtowanie tych procesów w przestrzeni światowej, europejskiej, a także krajowej zakłócił kryzys finansowy, który następnie przekształcił się w kryzys gospodarczy (Prusek, 2013; Ziolo, 2014; Rachwał, 2014).

Wyształcone w latach gospodarki centralnie sterowanej przedsiębiorstwa i struktury przemysłowe dostosowane wcześniej do celów obronnych, a pod koniec tego okresu w wyniku niepokojów społecznych niemodernizowane, w nowych warunkach rynkowych napotykały na poważne bariery rozwojowe. Zbyteczny okazał się nadmiernie rozwinięty przemysł obronny, a produkcja rynkowa, wobec otwarcia krajowego rynku na produkty zagraniczne, była mniej konkurencyjna. W nowych warunkach przyjęto, że w procesie przebudowy struktur przemysłowych ważnym czynnikiem jest prywatyzacja przedsiębiorstw przemysłowych. Uznano, że prywatny właściciel lepiej pokieruje przedsiębiorstwem, aniżeli państwo⁷. Brak kapitału wśród polskich biznesmenów był poważną barierą w ewentualnym przejmowaniu przez nich krajowych przedsiębiorstw. Natomiast kapitałem dysponowały światowe koncerny, które przejmowały krajowe przedsiębiorstwa po znacznie zaniżonych cenach. Modernizowały je i rozwijały produkcję, a te zakłady, które mogły stanowić konkurencję dla firm zachodnich, przejmowano, a następnie likwidowano⁸. Poważną barierą w ekonomicznym rozwoju kraju było słabe przygotowanie nowych elit do zarządzania gospodarką, co wpływało na stosunkowo łatwe przejścia przedsiębiorstw przez obcy kapitał⁹.

Współcześnie decydujący dla kształtowania się struktur przemysłowych jest nasilający się proces koncentracji kapitału, który w wyniku zakupów, konsolidacji czy przejęć wpływa

⁷ Należy nadmienić, że w okresie przedwojennym najlepiej zarządzane były przedsiębiorstwa państwowe, a wśród nich Polskie Koleje Państwowe, poczta, które obecnie są w stanie rozkładu, podczas gdy znakomicie funkcjonują koleje czeskie. Przyjęte założenie prywatyzacji wydaje się nie do końca racjonalne, zwłaszcza że wprowadzany system fiskalny preferował własność prywatną, a stwarzał bariery i był niekorzystny dla własności państwowej.

⁸ Wobec słabego przygotowania nowych elit do zarządzania gospodarką procesowi przemian, a zwłaszcza procesom prywatyzacji, towarzyszyło wiele zjawisk patologicznych (Karpiński i in., 2013; Kieżun, 2012; Lissowska, 2004; Poznański, 2001; Prusek, 2005, 2010; Rudkowska, 1996).

⁹ W 2013 roku wśród 500 największych firm znalazło się 258 przedsiębiorstw będących własnością kapitału zagranicznego, 202 przedsiębiorstwa należące do krajowego kapitału prywatnego, 34 firmy państwowe i sześć komunalnych (Lista 500, 2014).

na powstawanie coraz potężniejszych i coraz bardziej złożonych światowych korporacji. Wykształcają się często wielosektorowe konglomeraty oraz instytucje bankowe, mające coraz większe znaczenie w kształtowaniu światowej przestrzeni społeczno-gospodarczej, kulturowej i politycznej.

W wyróżnionych wstępnie okresach zmieniały się podstawowe czynniki i uwarunkowania przemysłu w zakresie lokalizacji i rozwoju działalności produkcyjnej. Na przełomie XIX i XX wieku nawiązywały one do warunków występujących w latach kapitalizmu przedmonopolistycznego i wolnej konkurencji, w latach międzywojennych związane były z wkraczaniem w industrialną fazę rozwoju, przy rosnącym znaczeniu reguł koncentracji kapitału i pojawiających się monopoli, w okresie gospodarki centralnie sterowanej najsilniej zaznaczało się dążenie do równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych, a następnie do ich racjonalnego rozmieszczenia, natomiast w okresie wdrażania reguł gospodarki rynkowej i otwarcia gospodarki na otoczenie międzynarodowe dominowały reguły związane z dążeniem do podnoszenia efektywności ekonomicznej. Zmieniające się warunki lokalizacji i działalności produkcyjnej przemysłu wpływały na różne tendencje zachowań przedsiębiorstw przemysłowych, co przejawiało się ich likwidacją, recesją, stagnacją, rozwojem. Pojawiały się też nowe przedsiębiorstwa, związane z lokalizacją oddziałów zagranicznych koncernów i ich obsługą, nawiązujące do tworzenia podstaw gospodarki opartej na wiedzy.

Współcześnie w analizie procesów przemian uwarunkowań funkcjonowania przedsiębiorstw przemysłowych i kształtowania struktury przestrzennej przemysłu ważnym problemem badawczym stają się podejmowane działania z zakresu polityki gospodarczej, w tym polityki przemysłowej, które przejawiają się:

- wsparciem finansowym z budżetu państwa, działalnością przedsiębiorstw krajowych i zagranicznych o określonym profilu produkcyjnym w celu rozwijania nowej produkcji, a także aktywizacją zasobów pracy i ograniczaniem bezrobocia, zwłaszcza w upadających ośrodkach przemysłowych,

- otwarciem rynków międzynarodowych na zakup produktów zagranicznych, a ograniczaniem zamówień dla przedsiębiorstw krajowych, np. w zakresie przemysłu obronnego, którego działalność w najszybszym tempie wpływa na przyspieszanie rozwoju badań naukowo-technicznych i wdrażanie nowoczesnych technologii,

- zapewnieniem korzystnych warunków rozwoju przedsiębiorstw w specjalnych strefach ekonomicznych,

- preferowaniem zakupów określonych produktów za granicą przy braku odpowiedniej koordynacji w tym zakresie, np. zakup drogich zestawów pociągów Pendolino, dla których brak było odpowiednio przygotowanej trakcji, zamiast pociągów produkowanych w Bydgoszczy,

- zaniechaniem idei industrializacji i słabym podejmowaniem idei reindustrializacji,

- lekceważeniem jakości produktów krajowych, a wspieraniem zakupów produktów zagranicznych,

- brakiem działań na rzecz utworzenia kapitału wysokiego ryzyka, co znacznie ogranicza możliwości wykorzystania krajowych osiągnięć naukowych i naukowo-badawczych,

- ograniczaniem możliwości edukacji zawodowej prowadzącym do obniżania jakości kapitału ludzkiego,
- niewystarczającym wspieraniem krajowej przedsiębiorczości, zwiększaniem fiskalizmu, słabą jakością instrumentów prawnych itp.,
- zmianami w stosunkach politycznych z otoczeniem międzynarodowym¹⁰.

Zarysowane czynniki w znaczącym stopniu wpływają na atrakcyjność przestrzeni krajowej dla lokalizacji i rozwoju przedsiębiorstw, ale stanowią także poważne bariery wzrostu oraz wpływają na postępujący proces polaryzacji przemysłu w układach regionalnych. Poglębiona ich analiza powinna być szczególnie cenna przy eliminowaniu niekorzystnych sytuacji występujących w krajowej gospodarce i kreowaniu odpowiednich strategii rozwoju układów regionalnych oraz odpowiednich instrumentów intensywniejszego pobudzenia rozwoju.

W przedstawionych rozważaniach podkreśla się, że w badaniach geograficznych należy traktować strukturę przestrzenną przemysłu jako system dynamiczny, kształtujący się w zmieniających się warunkach: postępu technologicznego, poziomu rozwoju gospodarczego, społecznego i kulturowego, przekształcających się celów polityki gospodarczej, dokonujących się pod wpływem określonej sytuacji politycznej i postępu cywilizacyjnego. Na tym tle pojawiają się ważne problemy badawcze, związane z określeniem reguł zdolności adaptacji przedsiębiorstw do zmieniających się warunków, wynikających z postępu cywilizacyjnego, metod zarządzania gospodarką narodową, a także krajowej i międzynarodowej sytuacji politycznej, gospodarczej, społecznej i przestrzennej. Wskazuje to na konieczność ciągłego poszukiwania nowych wzorców oraz doskonalenia metod badawczych w celu coraz precyzyjniejszego poznania złożonej problematyki kształtowania przedsiębiorstw i przestrzeni przemysłowej oraz tendencji ich dalszych przemian, które mogą być wykorzystane w procesie zarządzania gospodarką w układach przestrzennych.

PROPOZYCJA WZORCA BADAWCZEGO

W rozwoju nauki, w tym także geografii przemysłu, jak podkreśla wielu autorów, ważną rolę odgrywa budowa jej teorii wynikających z doświadczeń i wypracowanych wzorców badawczych. Wiele inspiracji w związku z poszukiwaniem nowych wzorców badawczych na polu geografii przemysłu dostarcza koncepcja R. Domańskiego (1982). Jest to teoria alternatywnego modelu geografii ekonomicznej, częściowo już rozwijana dla celów analitycznych (Zioło, 2009), którą z powodzeniem można wykorzystać na gruncie geografii przemysłu. Proponowany wzorec badawczy pozwala uporządkować proces analityczny przez wyróżnienie poniższych etapów, które obejmują (ryc. 1):

¹⁰ W konsekwencji zmiany sytuacji w Rosji sprzedaż samochodów korporacji Ford na rynku rosyjskim spadła do września 2014 roku o 43%, a zysk o 2,5 mld dol. Zmusiło to koncern do ograniczenia kosztów i zatrudnienia. Wg skorygowanej prognozy w 2014 roku koncern miał osiągnąć 6 mld dol. zysku przed opodatkowaniem, czyli mniej o 1,5 mld dol., niż oczekiwano, i 2,5 mld mniej niż w 2013 roku. Na 2015 rok przewidziano dalszy spadek sprzedaży, na co miały wpływać kryzys ukraiński i antyrosyjskie sankcje nałożone przez USA i UE na Rosję (za: „Spiegel”, 2014, ula, *Ford ofiarą rosyjskiego embarga i sankcji*, „Rzeczpospolita”, 30 września 2014).

– ocenę dotychczasowego procesu kształtowania przedsiębiorstwa czy struktury przestrzennej przemysłu określonego układu przestrzennego, ze zwróceniem szczególnej uwagi na poznanie pierwotnych czynników lokalizacji, zmian nasilenia czynników wzrostu i barier ograniczających,

– wnioski z oceny oraz określenie prawidłowości kształtowania procesu przemian, które mogą mieć znaczenie dla budowy strategii dalszego rozwoju oraz budowania teorii,

– analizę początkowego stanu struktury przedsiębiorstwa czy struktury przestrzennej przemysłu,

– wyznaczone cele dalszej przebudowy struktur stanu początkowego,

– określenie możliwości generowania nowych czy wzmacniania istniejących czynników dalszego rozwoju oraz ograniczanie barier,

– podejmowanie decyzji co do wyboru najefektywniejszych metod zarządzania i możliwości pozyskiwania środków na rzecz realizacji założonych celów,

– wdrażanie wybranych metod przebudowy struktur przemysłowych przy uwzględnieniu maksymalizacji efektów ekonomicznych i społecznych,

– doskonalenie lub zmianę struktur zarządzania,

– analizę mechanizmu kształtowania procesu przebudowy początkowego stanu przedsiębiorstwa czy struktury przestrzennej przemysłu,

– stan końcowy funkcjonowania przedsiębiorstwa czy wykształconej struktury przestrzennej przemysłu,

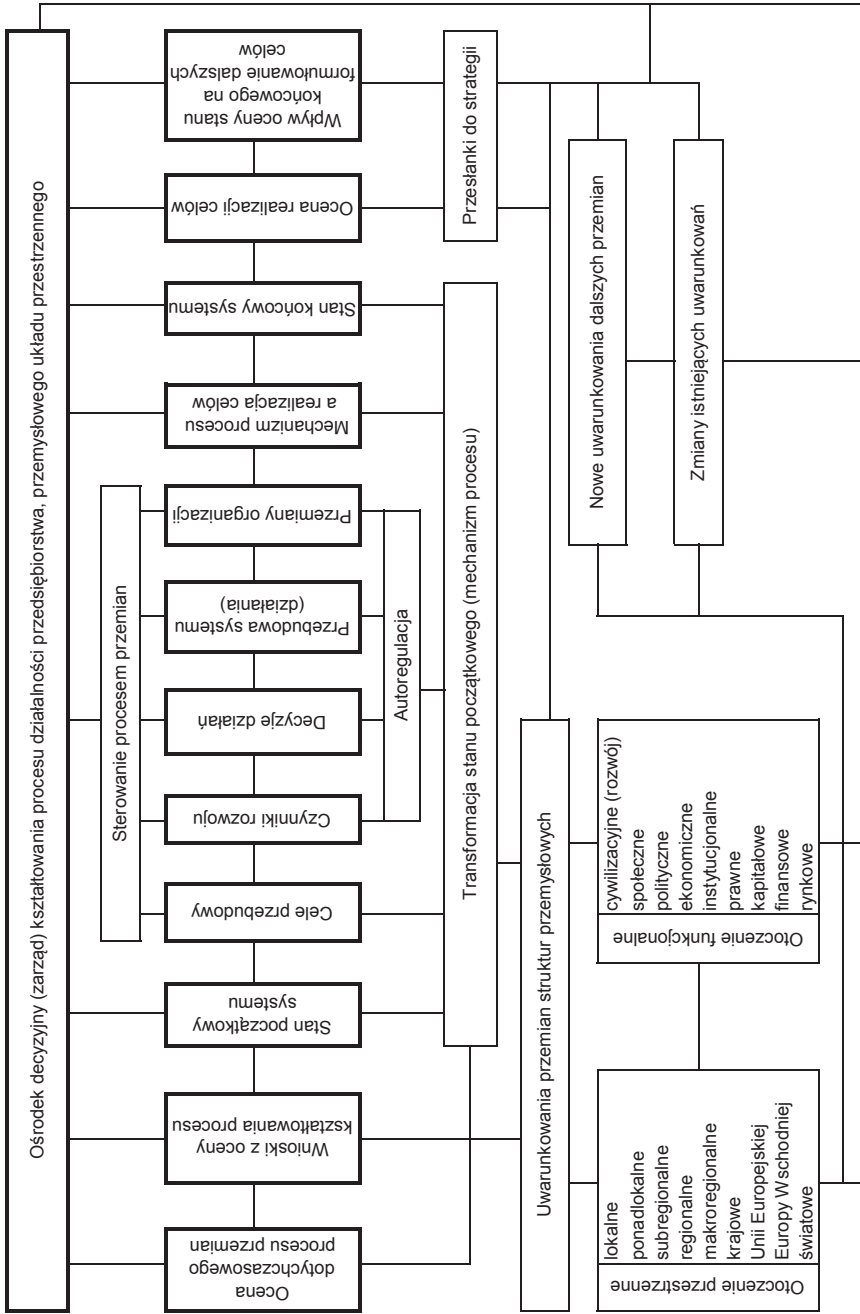
– ocenę stanu końcowego w zakresie stopnia efektywności wykonania założonych celów, przyjętych czynników rozwoju, wykorzystanych metod i środków oraz racjonalności podejmowanych decyzji,

– analizę wpływu oceny stanu końcowego na formułowanie kolejnych celów i doskonalenie mechanizmów rozwojowych, aby zwiększyć efekty, oraz wytyczanie dalszych kierunków przemian.

Zaproponowane podejście badawcze może być przydatne szczególnie przy ocenie przebiegu procesów industrializacji, które dokonywały się w latach centralnego systemu sterowania, w latach przechodzenia do gospodarki rynkowej, a także w latach kształtowania przemysłu w nowych warunkach budowania gospodarki rynkowej.

Ważną rolę w analizie kształtowania procesu przemian przedsiębiorstwa czy struktury przestrzennej przemysłu odgrywa umiejętność wykorzystania reguł ekonomicznego rozwoju oraz prawidłowości przemian. Uwidacznia się ona podczas analizy poszczególnych elementów przestrzeni przemysłowej, takich jak zróżnicowane pod względem potencjału ekonomicznego i sektorowego czy spełnianych funkcji przedsiębiorstwa oraz różne formy koncentracji przestrzennej przemysłu, jak przemysł rozproszony, ośrodki, okręgi przemysłowe czy klastry. Istotny wpływ na zachowanie firm mają kompetencje zarządów i rad nadzorczych, podejmowane przez nie decyzje są często odmienne dla przedsiębiorstw o różnym potencjale ekonomicznym (od mikrofirm po międzynarodowe korporacje) i spełnianych funkcji, niebagatelne są tu też decyzje władz samorządowych i rządowych, a także instytucji i organizacji ponadnarodowych. W różnym zakresie wpływają one na gospodarkę danego układu przestrzennego – od lokalnego, przez krajowy, europejski, po układ światowy. Dotyczy to

Ryc. 1. Model procesu przemian przedsiębiorstw i przestrzennych struktur przemysłowych

Źródło: opracowanie własne na podstawie Domański (1982)

zwłaszcza światowych korporacji, które integrują międzynarodową gospodarkę i nasilają procesy globalizacji.

Analizę procesów przemian stanu początkowego (wyjściowego) należy rozpocząć od oceny dotychczasowego procesu kształtowania przedsiębiorstw czy struktury przestrzennej przemysłu, które doprowadziły do określonego poziomu potencjału ekonomicznego i wykształcenia relacji zachodzących między przedsiębiorstwami funkcjonującymi zarówno w strukturze sektorowej, jak i w określonym układzie przestrzennym (rynkowym). Możemy tu wykorzystać metodę historyczną, dynamiczną lub genetyczną. Ich zastosowanie pozwala odtworzyć drogę kształtowania procesu przemian oraz roli poszczególnych kategorii czynników i uwarunkowań pierwotnych, można też prześledzić ich wpływ na dokonujące się przemiany w interesującym nas czasie lub określić, z jakiego okresu pochodzą przedsiębiorstwa występujące we współczesnej strukturze przestrzennej przemysłu.

Na podstawie oceny analizowanego procesu przemian formułujemy wnioski dotyczące: prawidłowości kształtowania procesu, stopnia realizacji założonych uprzednio celów rozwoju, skuteczności przyjętych instrumentów sterujących i wykorzystania mechanizmu przemian. Ważną rolę odgrywa tu również określenie jakości i nasilenia tych czynników pobudzających i barier hamujących, które wpływały na wykształcenie stanu początkowego, oraz ich pochodzenia.

Analiza przyjętego w badaniach stanu początkowego (wyjściowego) winna opierać się na rozeznaniu współczesnego potencjału i jakości spełnianych funkcji przez różne kategorie przedsiębiorstw występujących w strukturze przestrzennej przemysłu oraz na określeniu pasywnych i aktywnych relacji zachodzących między nimi i otoczeniem.

Wyniki analizy stanu wyjściowego oraz przesłanki i uwarunkowania wynikające z jego otoczenia (lokalnego, regionalnego, krajowego, międzynarodowego, światowego) pozwalają na przyjęcie racjonalnych celów dalszej przebudowy przedsiębiorstwa czy struktury przestrzennej przemysłu danego układu przestrzennego. Wytyczane cele przemian powinny nawiązywać do tendencji rozwoju cywilizacyjnego, które polegają na tworzeniu nowoczesnych przedsiębiorstw i struktur przestrzennych, przyspieszających budowę społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy (Kukliński, 2001; Rachwał, 2013; Strykiewicz i in., 2010).

Przy wyborze celów rozwojowych należy wykorzystać również przesłanki wynikające z warunków otoczenia funkcjonalnego i przestrzennego. Otoczenie funkcjonalne odnosi się do powiązań produkcyjnych, a przestrzenne do czynników występujących w określonej skali układów przestrzennych, od lokalnych, przez regionalne i krajowe, Unii Europejskiej, krajów Europy Wschodniej, do czynników generowanych zwłaszcza przez światowe bieguny wzrostu gospodarczego (Stany Zjednoczone, Japonia, Chiny, Brazylia), a także pozostałe kraje świata. W strukturach otoczenia przestrzennego tworzą się różne kategorie otoczenia funkcjonalnego, odznaczające się zróżnicowanym stopniem powiązań rynkowych, zaopatrzenia surowcowego, powiązaniem instytucjonalnym, prawnym, kapitałowym, finansowym, społecznym i politycznym. Poszczególne segmenty otoczenia funkcjonalnego w różnym zakresie realizują się w określonych skalach otoczenia przestrzennego. W konsekwencji kolejne

elementy układu lokalnego (np. przedsiębiorstwa przemysłowe czy usługowe) muszą się liczyć ze zmieniającą się sytuacją w skali regionalnej, krajowej oraz światowej¹¹.

Ważnymi przesłankami wytyczania celów przebudowy przedsiębiorstw przemysłowych czy układów przestrzennych są: ich potencjał, spełniane funkcje, zasięg oddziaływania oraz jakość otoczenia funkcjonalno-przestrzennego. Szczególnie ważną rolę odgrywają tu poziom rozwoju, jakość społeczeństwa, stosunki polityczne, instytucjonalne, prawne, kapitałowe, finansowe i rynkowe występujące w danej jednostce osadniczej lub układzie przestrzennym oraz w różnej skali otoczenia¹². Obecnie podstawowe znaczenie należy przypisać uwarunkowaniom społecznym, gospodarczym i kulturowym, związanym głównie z jakością społeczeństwa, m.in. w zakresie poziomu i jakości zasobów intelektualnych, kapitału ludzkiego i społecznego (Heffner, Kamińska, 2010). Ważną przesłanką wytyczania celów jest również jakość stosunków politycznych i gospodarczych między poszczególnymi krajami czy blokami państw, które mogą stwarzać odpowiednie warunki do nasilania lub hamowania powiązań handlowych, biznesowych, kapitałowych i innych.

Otoczenie ekonomiczne związane z poziomem rozwoju danego kraju daje możliwości podnoszenia konkurencyjności firm, a w konsekwencji przestrzeni lokalnej i regionalnej. Równie istotne są sprawne instytucje państwowe, systemy prawne mniej lub bardziej przyjazne dla rozwoju działalności gospodarczej i przebudowy struktur układów przestrzennych. Znaczącą rolę odgrywają także chłonność i jakość rynku wewnętrznego oraz rynków międzynarodowych, które w podstawowym stopniu wpływają na poziom wymiany, pobudzając lub ograniczając rozmiary produkcji czy oferowanych usług. Uwarunkowania przestrzenne pozwalają kształtować się określonym powiązaniom, które wpływają na poziom konkurencyjności produkcji i usług, na poziom konkurencyjności układów przestrzennych i umożliwiają generowanie wewnętrznych oraz napływ zewnętrznych impulsów rozwojowych. Oznacza to, że wybór celów przebudowy wymaga uwzględnienia określonych warunków i wielu czynników zmieniających się w czasie. W procesie zarządzania można zmieniać ich jakość, osłabiać lub nasilać ich działanie lub odpowiednio dostosowywać się do nich.

Po ocenie dotychczasowego procesu rozwoju i wynikających z niej wniosków, a także po ocenie rozmiaru potencjału, jakości stanu początkowego oraz założonych celów określa się czynniki rozwoju. Szczególne znaczenie mają stopień ich nasilenia, jakość oraz możliwości ich substytucji w procesie przemian. Można wyróżnić czynniki inicjujące, które wpływają na generowanie danego procesu, i czynniki wtórne, kształtujące później dany proces, przy czym inicjujące mogą następnie przejść funkcję czynników kształtujących zachowanie danego przedsiębiorstwa czy układu przestrzennego. Czynniki te mogą mieć charakter wewnętrzny (endogeniczny), wynikający z warunków danego układu przestrzennego, lub zewnętrzny

¹¹ Na przykład napływ z zagranicy tanich artykułów przemysłu dziewiarskiego, odzieżowego czy obuwniczego wpłynął na upadek przedsiębiorstw wytwarzających te produkty głównie w układach lokalnych.

¹² Jeśli chodzi o wytyczanie celów dla układu krajowego, warto przytoczyć tu opinię E. Osmańczyka (1986: 18), który już w 1946 roku pisał: „Naród, który żyje wśród narodów silnych bogactwem, a sam jest słaby biedą, choćby kunktatorstwem politycznym wyżebrał niepodległość, jeśli im nie dorówna zwiększeniem wysiłku, pozostanie podległy silnym”, a następnie: „w nowym świecie decydować będzie nie siła państwowa, lecz prężność ekonomiczna i kultura poszczególnych narodów” (1986: 16). Wylania się stąd podstawowy cel – dążenie do intensyfikowania działań na rzecz wzrostu poziomu rozwoju przestrzeni krajowej i układów regionalnych.

(egzogoniczny) – pochodzący z różnej skali otoczenia. Występują pod wpływem rosnącego poziomu atrakcyjności danego układu dla pobudzania procesów rozwojowych, np. w wyniku wzrostu znaczenia tradycyjnych czynników lokalizacji, postępu naukowego, technicznego, organizacyjnego, zwiększania jakości kapitału intelektualnego itp. Czynniki te oddziałują na procesy przemian w różnym kierunku. Mogą przyczyniać się do pobudzania i intensyfikacji dynamiki wzrostu danego układu i jego rozwoju lub prowadzić do jego stagnacji, mogą działać jako bariery i wpływać na recesję procesu kształtowania się danego przedsiębiorstwa, jego stabilizacji lub przemian struktury przestrzennej przemysłu. W procesie rozwoju często zmienia się rola poszczególnych czynników co do lokalizacji i działalności produkcyjnej bądź usługowej. Na podstawie wyników badań empirycznych należy przyjąć, że zagadnienie wyboru czynników rozwoju jest bardzo złożone (np. Bojar, 2001; Domański, 2001; Fierla, 1986; Kuciński, 1993; Szymła, 1992).

Kolejnym etapem kształtowania przedsiębiorstwa lub układu przestrzennego jest podejmowanie określonych decyzji. U ich podstaw leżą: kryterium efektywności ekonomicznej, społecznej i kulturowej oraz przewidywane korzyści gospodarcze w bliższej lub dalszej perspektywie czasowej. Decyzje te podejmowane są w zależności od zmieniających się warunków otoczenia¹³.

W wyniku różnych decyzji w strukturze przedsiębiorstwa zaznacza się jego przebudowa, przejawiająca się zmianą potencjału ekonomicznego, modernizacją działalności produkcyjno-usługowej, zmianą dotychczas pełnionych funkcji i powiązań przestrzennych. W następstwie różnych zachowań poszczególnych przedsiębiorstw w strukturze określonego układu przestrzennego następują zmiany w zakresie koncentracji potencjału ekonomicznego oraz jego atrakcyjności dla rozwoju działalności gospodarczej.

Procesowi przebudowy danego przedsiębiorstwa towarzyszy często zmiana jego organizacji wewnętrznej i powiązań zewnętrznych. Zmiana organizacji wewnętrznej polega na zastosowaniu nowych systemów zarządzania, otwieraniu nowych oddziałów, rozwijaniu istniejących lub ich zamykaniu, pojawianiu się nowych lokalizacji prowadzących do podniesienia efektywności ekonomicznej, modyfikacji powiązań kooperacyjnych, surowcowych i rynkowych organizacji oraz na zmianie przynależności do struktur zarządzania innych korporacji. Podobnie w strukturze danego układu przestrzennego mogą pojawiać się podmioty gospodarcze (np. firmy informatyczne, nowe oddziały korporacji, instytucje nawiązujące do nowych potrzeb rozwijającego się obszaru itp.), a także nowe sposoby rewitalizacji przestrzeni poprzemysłowej.

Zarysowane etapy przemian prowadzą do końcowego poziomu rozwoju danego przedsiębiorstwa czy układu przestrzennego. Ważna staje się tu odpowiedź na pytanie, w jakim stopniu procesy przemian wpłynęły na realizację wcześniej założonych celów. Należy nadmienić, że zwraca się na to uwagę również w poszczególnych etapach procesu przemian – poprzez monitoring prowadzony na szczeblu ośrodka decyzyjnego, władzy samorządowej, krajowej, Unii Europejskiej bądź instytucji światowych. Monitoring ten obejmuje jakość

¹³ Wskazują na to zmieniające się decyzje, np. zarządów światowych koncernów samochodowych, które w latach przedkryzysowych pobudzały budowę nowych zakładów produkcyjnych, a w latach nasilającego się światowego kryzysu ograniczyły lub zaniechały produkcji samochodów.

zachodzących zmian na każdym etapie procesu i jest prowadzony pod kątem stopnia wykonania założonych celów w przedsiębiorstwie czy danej skali układów przestrzennych, w sektorach gospodarczych i w skali całej gospodarki narodowej lub europejskiej. Wyniki obserwacji przemian pozwalają na ewentualne korekty zarządzania procesem przemian podmiotu gospodarczego bądź układu przestrzennego przez ośrodki decyzyjne, aby osiągnąć jak najlepsze rezultaty ekonomiczne w zmieniającej się sytuacji. Na tę zmienność mogą oddziaływać impulsy płynące z określonej kategorii otoczenia przestrzennego lub funkcjonalnego, wywołane pojawianiem się nowych konkurentów, zmian rynkowych, postępu naukowego, badawczo-rozwojowego, wprowadzanych substytutów i innych czynników.

W końcowej fazie procesu badawczego ważne jest określenie potencjału, struktury i funkcji stanu końcowego. Zwraca się przede wszystkim uwagę na uzyskane efekty ekonomiczne, społeczne i kulturowe, widoczne w zwiększających się korzyściach, stagnacji bądź poniesionych stratach. Na tym etapie należy też określić zmienność potencjału ekonomicznego i funkcji danego przedsiębiorstwa czy układu przestrzennego w strukturze przestrzennej przemysłu krajowego, europejskiego i światowego.

W opisanym procesie przemian, między poszczególnymi etapami, od wyboru czynników, przez decyzje i przebudowę systemu, do zmian organizacji, zachodzą relacje autoregulacji. Wynikają one z określonych wcześniej wielkości, związanych np. z wartością nakładów kapitałowych na wykonanie podjętych zadań, zastosowanymi procesami technologicznymi i organizacyjnymi, założonymi wielkościami i asortymentem produkcji czy przyjętymi strategiami rozwoju, oraz z określonych środków przeznaczonych na te zadania.

Etapy związane z elementami autoregulacji, rozwinięte o cele przebudowy, obejmują proces sterowania transformacją. Określają go zmienne decyzyjne, które w wyniku przyjęcia celów kształtują w poszczególnych etapach ściśle określone proporcje zmian ilościowych i jakościowych. Sterowanie to dokonuje się często na skutek zmiany zakładanych uprzednio celów, która na zasadzie sprzężeń wpływa na przekształcenia w pozostałych etapach.

W końcowej analizie procesu przemian ważna jest ocena efektywności wykonania założonych celów ekonomicznych, społeczno-ekonomicznych, społecznych, kulturowych i politycznych. Dokonywana jest ona na podstawie analizy sprawności działania w poszczególnych etapach, obejmującej przemianę od stanu początkowego do końcowego, w powiązaniu z oceną racjonalności wyboru celów oraz skutecznością ich realizacji w procesie sterowania, przy zmieniających się przesłankach i uwarunkowaniach, wynikających często z różnego stopnia stabilności relacji zachodzących w otoczeniu przestrzenno-funkcjonalnym.

Wnioski z oceny wykonania zadań uwzględniające pojawianie się nowych przesłanek czy zmianę dotychczasowych oraz zmianę uwarunkowań, są podstawą do tego, aby formułować nowe cele lub kontynuować dotychczasowe i zintensyfikować dalszy rozwój poszczególnych przedsiębiorstw czy różnej skali układów przestrzennych.

WNIOSKI

W wyniku dotychczasowych rozważań należy przyjąć, że na kształtowanie się procesów przemian podstawowy wpływ mają różne kategorie otoczenia przestrzennego i funkcjonalnego oraz zmieniające się relacje zachodzące między nimi. Proces transformacji podmiotów gospodarczych, instytucji, a także różnej skali układów przestrzennych jest dynamiczny i dokonuje się ciągle. Dlatego wyniki oceny stanu końcowego są z reguły podstawą do formułowania dalszych celów rozwojowych, przyjmowanych zarówno dla danego podmiotu gospodarczego czy instytucji, jak i dla różnej skali układów przestrzennych. Są one efektem przewidywanych zmian dotychczasowych przesłanek i uwarunkowań, a także ewentualnego wpływu nowych przesłanek, wynikających z jakościowych i ilościowych zmian otoczenia przestrzenno-funkcjonalnego, dokonujących się pod wpływem procesu rozwoju cywilizacyjnego, polegającego na kształtowaniu społeczeństwa informacyjnego i gospodarki opartej na wiedzy.

Przedstawiona tu koncepcja badawcza może zostać wykorzystana również do określenia przyszłych zmian, np. przy pracach nad budową strategii rozwoju podmiotów gospodarczych, instytucji i różnej skali układów przestrzennych. Uwzględnia ona całokształt zachodzących procesów, które mogą wpływać na definiowanie racjonalnych celów rozwojowych, przeobrażenia społeczne, gospodarcze, kulturowe i struktury przestrzennej przemysłu. Pozwala określać potencjalne skutki w realizacji poszczególnych etapów, współzależności i wzajemne oddziaływanie na siebie różnej kategorii warunków i czynników. W konsekwencji stwarza ona przesłanki wytyczania kolejnych celów, mających na względzie podnoszenie efektywności gospodarowania i jakości życia społecznego.

W wyniku nasilającej się globalizacji i związanych z nią sieciowych powiązań funkcjonalno-przestrzennych procesy rozwojowe stają się coraz bardziej złożone. Przyjmujemy, że kierowanie nimi, a w szczególności stawianie nowych celów, generowanie czynników rozwoju, podejmowanie odpowiednich decyzji, aby dokonać racjonalnych przeobrażeń przedsiębiorstw przemysłowych, instytucji i różnej skali układów przestrzennych w warunkach kształtującego się społeczeństwa informacyjnego i budowania gospodarki opartej na wiedzy, wymaga ustawicznego doskonalenia metod badawczych. Procesy te powinny służyć podejmowaniu nowej problematyki badawczej i doskonaleniu systemów zarządzania, a także prowadzić do stałego podnoszenia efektywności gospodarowania oraz skuteczności prowadzonej polityki przemysłowej i związanej z nią polityki społeczno-gospodarczej.

Wydaje się, że zaproponowany wzorzec analizy procesu przemian oraz wyróżnione w jego strukturze etapy mogą być przydatne nie tylko do lepszego poznania i wyjaśnienia zachodzących zmian, ale też do przewidywania przebiegu procesów w przyszłości. Dlatego może być on wykorzystany w pracach nad budowaniem strategii rozwoju przedsiębiorstw przemysłowych i różnej skali układów przestrzennych. Podejście to pozwala na precyzyjniejsze poznanie mechanizmów kształtujących współczesny potencjał i struktury podmiotów gospodarczych bądź różnej skali układów przestrzennych. Może ono również stanowić określone przesłanki rozwijania teorii struktury przestrzennej przemysłu, wyjaśniania współcześnie zachodzących zmian oraz ich racjonalnego kształtowania w określonej przyszłości, na podstawie reguł efektywności rachunku ekonomicznego i społecznego.

Literatura References

- Bielecki, C. (2014). *Jest alternatywa*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Bojar, E. (2001). *Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w obszarach słabo rozwiniętych*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chojnicki, Z. (red.) (1991). *Podstawowe problemy metodologiczne rozwoju polskiej geografii*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza.
- Dobrowolska, M. (1965). Tendencje rozwojowe geografii przemysłu w okresie dwudziestolecia Polski Ludowej. *Przegląd Geograficzny*, 4, 703–714.
- Domański, B. (2001). *Kapitał zagraniczny w przemyśle Polski. Prawidłowości rozmieszczenia, uwarunkowania i skutki*. Kraków: Instytut Geografii i Gospodarki Przestrzennej, Uniwersytet Jagielloński.
- Domański, R. (1982). *Teoretyczne podstawy geografii ekonomicznej*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Fajferek, A. (1960). O metodzie badania struktury przestrzennej przemysłu, *Gospodarka Narodowa*, 12, 52–56.
- Fierla, I. (1958). Zakład przemysłowy jako przedmiot badań geograficzno-ekonomicznych. *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Planowania i Statystyki*, 7, 41–56.
- Fierla, I. (1967). Przemysł. W: S. Berezowski (red.). *Struktura przestrzenna gospodarki narodowej – główne elementy analizy*. Warszawa: Szkoła Główna Planowania i Statystyki.
- Fierla, I. (1986). *Lokalizacja przemysłu*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Heffner, K., Kamińska, W. (red.) (2010). Kapitał ludzki i społeczny w procesie rozwoju obszarów wiejskich. *Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania PAN, CXXVII*.
- Herer, W., Sadowski, W. (1993). *Dlaczego zmniejszyła się produkcja w Polsce*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Karpiński, A. (1958). *Zagadnienia socjalistycznej industrializacji Polski*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Gospodarcze.
- Karpiński, A., Paradysz, S., Soroka, P., Żółtkowski, W. (2013). *Jak powstawały i jak upadały zakłady przemysłowe w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Muza.
- Kieżun, W. (2012). *Patologia transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Poltext.
- Kortus, B. (1987). Aktualne kierunki i problemy badawcze geografii przemysłu. W: Z. Ziolo, (red.). *Geografia przemysłu w akademickim kształceniu nauczycieli, Materiały i Sprawozdania*, 14. Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Kuciński, K. (red.) (1993). *Strukturalne uwarunkowania lokalizacji firm*. Warszawa: Wydział Ekonomiki Produkcji Szkoły Głównej Handlowej.
- Kukliński, A. (1954). Zakład przemysłowy w akademickim nauczaniu geografii. *Czasopismo Geograficzne*, 4.
- Kukliński, A. (1962). *Problemy przestrzennego uprzemysłowienia Polski*. Warszawa: Komitet Budownictwa, Urbanistyki i Architektury.
- Kukliński, A. (red.) (2001). *Gospodarka oparta na wiedzy. Wyzwanie dla Polski XXI wieku*. Warszawa: Komitet Badań Naukowych.
- Kukliński, A., Pawłowski, K., Woźniak, J. (2009). *Kreatywna i innowacyjna Europa wobec wyzwań XXI wieku*. Kraków: Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego.
- Lijewski, T. (1978). *Uprzemysłowienie Polski 1945–1975*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Lissowska, M. (2004). *Instytucjonalne wymiary procesu transformacji w Polsce*. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.

- Misztal, S., Ziolo, Z. (1998). *Dorobek polskiej geografii przemyslu*. Warszawa–Kraków: Komisja Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Wydawnictwo Krakowskiego Oddziału PAN.
- Osmańczyk, E. (1988). *Sprawy Polaków*, Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Pajestka, J. (1975). *Czynniki i współzależności rozwoju społeczno-gospodarczego kraju*. Warszawa: Książka i Wiedza.
- Pakuła, L. (1978). Problemy teoretyczno-badawcze form koncentracji przestrzennej przemyslu. *Folia Geographica, Series geographica-oeconomica, XI*.
- Poznański, K.Z. (2001). *Oblęd reform, wyprzedaż Polski*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Prusek, A. (2005). *Prywatyzacja polskiej gospodarki*. Kraków: Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej.
- Prusek, A. (red.) (2010). *Wyzwania polityki ekonomicznej w warunkach światowego kryzysu finansowego i gospodarczego*. Kraków: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie.
- Prusek, A. (red.) (2013). *Kryzys w Unii Europejskiej i jego implikacje dla Polski*. Kraków–Mielec: Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Wyższa Szkoła Gospodarki i Zarządzania w Mielcu.
- Rachwał, T. (2008). Problematyka badawcza funkcjonowania przedsiębiorstw przemysłowych. *Prace Komisji Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 11*, 53–85.
- Rachwał, T. (2010). Problematyka badawcza zmian powiązań przestrzennych przedsiębiorstw przemysłowych. W: T. Kudłacz, J. Wrona (red.). *Geografia w naukach ekonomiczno-przestrzennych, Studia i Prace Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 8*, 157–176.
- Rachwał, T. (2013). Rola przedsiębiorstw przemysłowych w rozwoju gospodarki opartej na wiedzy. *Prace Komisji Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 21*, 189–211.
- Rachwał, T. (2014). Zmiany strukturalne przemyslu Polski w warunkach kryzysu gospodarczego. *Prace Komisji Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 27*, 148–163.
- Rudkowska, A. (1996). *Miejski obszar przemysłowy jako środowisko lokalizacji firm (na przykładzie Służewca Przemysłowego)*, maszynopis, rozprawa doktorska wykonana w Katedrze Geografii Ekonomicznej, Kolegium Nauk o Przedsiębiorstwie. Warszawa: Szkoła Główna Handlowa.
- Sadowski, Z. (2006). *W poszukiwaniu drogi rozwoju*. Warszawa: Komitet Prognoz „Polska 2000 Plus”.
- Secomski, K. (1956). *Wstęp do teorii równomiernego rozmieszczenia sił wytwórczych*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Gospodarcze.
- Stryjakiewicz, T. (1987). Kierunki badawcze geografii przemyslu w Polsce w latach 1945–1980. W: Z. Ziolo (red.). *Geografia przemyslu w akademickim kształceniu nauczycieli. Materiały i Sprawozdania, 14*. Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich, Wyższa Szkoła Pedagogiczna im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Stryjakiewicz, T. (2001). Orientacje teoretyczno-metodologiczne w geografii przemyslu a transformacja gospodarki. *Prace Komisji Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 3*, 13–27.
- Stryjakiewicz, T., Stachowiak, K., Kaczmarek, T., Męczyński, M., Parysek J.J. (2010). *Sektor kreatywny w poznańskim ośrodku metropolitalnym*, tomy 1–3. Poznań: Bogucki Wydawnictwo Naukowe.
- Szymła, Z. (1992). Ocena poziomu rozwoju przemyslu w gminach Makroregionu Południowo-Wschodniego. *Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 377. Prace z Zakresu Gospodarki Regionalnej*, 8–21.
- Śleszyński, P. (2007). Gospodarcze funkcje kontrolne w przestrzeni Polski. *Prace Geograficzne, 213*. Warszawa: PAN, Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. S. Leszczyckiego.
- Wajda, E. (2003). Proces kształtowania się Motoroli jako firmy ponadnarodowej. *Prace Komisji Geografii Przemyslu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, 5*, 86–114.
- Ziolo, Z. (1980). *The Dynamic Micro-Spatial Model of an Industrial Centre*. A paper presented at the Symposium on the Spatial Dimensions of Industrial Systems: Structure, Process and Stages. The Commission on Industrial Systems. 24th International Geographical Congress, Tokyo, Japan, August 1980. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.

- Zioło, Z. (red.) (1988). *Zakład przemysłowy w akademickim kształceniu nauczycieli geografii. Materiały i Sprawozdania, 16*. Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich, Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Krakowie. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej.
- Zioło, Z. (red.) (1992). *Geografia przemysłu w warunkach nowego systemu gospodarowania*. Kraków–Warszawa: Centralny Ośrodek Metodyczny Studiów Nauczycielskich w Krakowie, Komisja Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego.
- Zioło, Z. (1996). Model funkcjonowania przestrzeni geograficznej i jego znaczenie dla gospodarki przestrzennej. W: U. Wich (red.). *Gospodarka, przestrzeń, środowisko*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, pod patronatem Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, 183–191.
- Zioło, Z. (1997a). Miejsce struktury przestrzennej przemysłu w przestrzeni geograficznej. W: *Geografia, człowiek, gospodarka. Profesorowi Bronisławowi Kortusowi w 70 rocznicę urodzin*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 125–132.
- Zioło, Z. (red.) (1997b). *Problemy transformacji struktur przemysłowych w procesie przechodzenia do gospodarki rynkowej*. Warszawa–Kraków: Komisja Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Instytut Geografii Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie.
- Zioło, Z. (2003). Przestrzeń geograficzna jako miejsce realizacji idei ładu przestrzennego. *Biuletyn Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN*, 205, 25–43.
- Zioło, Z. (2008). Problemy badawcze struktury przestrzennej przemysłu, *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 11, 9–25.
- Zioło, Z. (2009). Model badań procesu transformacji elementów w przestrzeni geograficznej. W: *Współczesne problemy przemian strukturalnych przestrzeni geograficznej. Książka dedykowana Profesorowi Eugeniuszowi Rydzowi w 70. rocznicę urodzin*. Słupsk: Akademia Pomorska w Słupsku, 103–117.
- Zioło, Z. (2014). Wpływ kryzysu na kształtowanie struktury przestrzennej przemysłu. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 27, 9–37.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.) (2008a). Problematyka badawcza geografii przemysłu. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 11.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (2008b). Komisja Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego. *Czasopismo Geograficzne*, 79(1–2), 189–196.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.) (2009). Problemy kształtowania się przestrzennych struktur przemysłowych i ich otoczenia. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 14.
- Zioło, Z., Rachwał, T. (red.) (2014). Contemporary Issues in Polish Industrial Geography. *Prace Komisji Geografii Przemysłu Polskiego Towarzystwa Geograficznego*, 25.

Zbigniew Ziolo, prof. dr hab., Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Instytut Geografii, Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej. Doktor nauk przyrodniczych, doktor habilitowany i profesor nauk ekonomicznych. Jego zainteresowania badawcze to: gospodarka przestrzenna, geografia ekonomiczna, polityka społeczno-gospodarcza, ekonomika i polityka rozwoju regionalnego.

Zbigniew Ziolo, professor, the Pedagogical University of Cracow, Institute of Geography, the Department of Entrepreneurship and Spatial Management. He holds a D.Sc. title. He is also a professor of Economics. His research interests include: land management, economic geography, socio-economic policies, economics and policies of regional development.

Adres/address:

Uniwersytet Pedagogiczny
Instytut Geografii
Zakład Przedsiębiorczości i Gospodarki Przestrzennej
ul. Podchorążych 2, 30-084 Kraków, Polska
e-mail: ziolo@up.krakow.pl; zbziolo@onet.eu